

Sławiński, Wojciech

Zapiski na marginesie "Akt synodów różnowierczych", t. 4

Czasy Nowożytne 17, 65-72

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Sławiński
(Lublin – Toruń)

Zapiski na marginesie *Akt synodów różnowierczych*, t. 4

W roku 1997 ukazał się kolejny, czwarty tom *Akt synodów różnowierczych w Polsce*¹. Współpracownicy nieżyjącej już wówczas Marii Sipayłło doprowadzili do wydania przygotowanego przez nią tomu zawierającego akta synodów wielkopolskich z lat 1569-1632. Redakcję naukową nad wydawnictwem sprawowała współpracująca ze Zmarłą od lat Halina Juszcakowa a w opracowanie tekstów czeskich i niemieckich zaangażowali się Marta Bečkova i Tadeusz Naumowicz. Dzięki długo oczekivanemu wydawnictwu (tom 3 *Akt* obejmujący synodalia małopolskie z lat 1571-1632 ukazał się w roku 1983, a tom 1 rozpoczynający serię w roku 1966!) historycy polskiej reformacji dostali do ręki cenny materiał, który znakomicie ułatwi im pracę nad badaniami dziejów polskiego protestantyzmu XVI i pierwszej połowy XVII wieku.

Recenzje wszystkich czterech tomów opublikowała już w swoim czasie niestety już nieżyjąca H. Kowalska², omawiając w nich zarówno zawartość poszczególnych tomów, jak też prostując dostrzeżone przez siebie usterki (których w tym obszernym dziele nie sposób chyba uniknąć). Próbując podążyć śladem krakowskiej uczoney, pozwoliliśmy sobie na przygotowanie paru uwag, które nasunęły się w trakcie prac z dziełem M. Sipayłło i własnych badań.

1. Zgodnie z przyjętym przez M. Sipayłło założeniem we wszystkich czterech tomach wydawnictwa zostały pominięte zupełnie „akta zboru augsburskiego”. Uzasadnienie było w zasadzie dwojakie: synodalia z terenów Wielkopolski i Pomorza miały być „już zasadniczo opracowane i wydane przez G. Smenda³, wyznanie to szybko straciło rząd dusz w Rzeczypospolitej, jego

¹ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, wyd. M. Sipayłło, t. 4: *Wielkopolska 1569-1632*, Warszawa 1997 (cyt. dalej: ASR, t. 4)

² „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 13 (1968), s. 219-223; tamże, 19 (1974), s. 207-211; tamże, 29 (1984), s. 221-226 i ostatnia recenzja tamże, 38 (1999), s. 264-268.

³ Chodzi o *Die Synoden der Kirche Augsburgischer Konfession in Grosspölem im 16., 17. und 18. Jahrhundert*, wyd. G. Smend, Poznań 1930 (cyt. dalej: G. Smend, *Die Synoden*).

członkami byli głównie mieszczanie, co znacznie ograniczyło i tak skromne wpływy luteranów w Polsce”⁴.

Zostawiając na boku dyskusyjną tezę o małym wpływie na życie polityczne i kulturalne wyznawców Konfesji Augsburskiej (wystarczy wspomnieć ród Górków, najpotężniejszy chyba w Wielkopolsce), tu poświęćmy chwilę uwagi wspomnianej pracy G. Smenda. Wbrew stwierdzeniu M. Sipayłło wydawnictwo to jest bardzo ubogie w XVI-wieczne synodalia luterzańskie. Prawda, zawiera protokoły synodów z lat 1565 (Gostyń), 1566 (Poznań) oraz list z synodu poznańskiego, reszta to jednak protokoły wspólnych synodów lutersko-braterskich (niektóre niekomplemente), co zresztą odnotowuje sama M. Sipayłło⁵ i przedruki akt synodów generalnych ewangelików polskich z oficjalnych protestanckich wydawnictw, które Autorka w odpowiednich tomach swej pracy umieściła, opatrując je w przeciwieństwie do superintendenta Kościoła ewangelicko-unijnego bogatym aparatem naukowym. Tak jak wcześniejsze – skądinąd bardzo cenne! – prace wydawnicze T. Wotschkego, publikacje G. Smenda są pod tym względem bardzo ubogie. Na dodatek Smend, jak się zdaje, wcale nie porównywał ze sobą różnych wersji przedrukowywanych przez siebie dokumentów, a jeśli to czynił, to żadnych oboczności tekstu nie zaznaczał, nawet o tym nie wspominał. Nam samym są znane trzy wersje dodatku do protokołu obrad synodu w Gostyniu. Jedną podaje B. Morgenstern, drugą z małymi zmianami umieszcza za nim K. Hartknoch i trzecią G. Smend, choć on właśnie jako źródło podaje pracę B. Morgensterna⁶. Czy równie wiernie obchodził się z innymi materiałami? Dzięki swej erudycji i olbrzymiej wiedzy M. Sipayłło ustaliłaby to bez większego trudu. Jej uwagi rozsiane w przypisach wszystkich tomów *Akt* prostują wiele ustalonych na przykład przez T. Wotschkego „faktów”. Krytyczne wydanie protokołów tylko trzech wymienionych synodów byłoby tym zasadniejsze, że na nich to ustalono ostateczną formę organizacyjną zboru luterńskiego w Wielkopolsce i nadano mu wyraźnie wyznaniowe oblicze (oparto się na *Confessio Augustana Invariata*). Szkoda, że nie wykorzystano nadarzającej się okazji.

2. Wspomniawszy już Konfesję Augsburską, trzeba sprostować błędną uwagę dotyczącą synodu generalnego Jednoty braci czeskich w Przerowie z 14 II 1572 r. Na nim to bracia czescy rozpatrywali uderzającą w Ugodę Sandomierską propozycję luteranów wielkopolskich podjęcia rokowań nad wspólnym wyznaniem wiary. Wydawcy *Akt synodów* przypuszczają, że wymie-

⁴ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, wyd. M. Sipayłło, t. 1: 1550-1559, Warszawa 1966 (cyt. dalej: *ASR*, t. 1), s. XIV.

⁵ *ASR*, t. 4, s. 73.

⁶ B. Morgenstern, *Tractatus de ecclesia domini nostri Iesu Christi vera et catholica*, Frankfurt 1598, s. 75-76; K. Hartknoch, *Preussische Kirchen Historia*, Frankfurt-Lipsk 1686, s. 898; Smend, *Die Synoden*, s. 53.

niony w dokumencie „corpus doctrinae pruské” to *Confessio Augustanae fidei* w tłumaczeniu Marcina Kwiatkowskiego⁷. Jest to jednak założenie całkowicie błędne z paru powodów. Po pierwsze, z dwóch wydanych w tym roku Konfesji Augsburskich, tylko ta w tłumaczeniu Jana Radomskiego ukazała się „nakładem I. M. Xiążęcia Pruskiego”⁸, druk zaś Konfesji w tłumaczeniu Marcina Kwiatkowskiego został dwukrotnie wstrzymany wskutek interwencji Uniwersytetu Królewieckiego z powodu dużych odstępstw od oryginału. Zresztą termin „corpus doctrine pruské” nie pozostawia wątpliwości, że może chodzić tylko o polskie tłumaczenie *Repetitio Corporis doctrinae Ecclesiasticae*, wydanej w Królewcu w roku 1567, a przetłumaczonej (i wydrukowanej) m.in. przez wspomnianego J. Radomskiego⁹. Jest to o tyle ważne, że wskazanie tłumaczenia M. Kwiatkowskiego oznaczałoby spory doktrynalny przewrót u wielkopolskich luteranów. Trudno jednak sobie wyobrazić, by oni, po uchwałach synodu gostyńskiego, zaproponowali jako podstawę do dyskusji druk, w którym artykuł o wieczerzy Pańskiej jest wiernym tłumaczeniem z *Confessio Augustana Variata* z roku 1540¹⁰. Powielanie błędu wydawców *Akt synodów* może doprowadzić do wniosku, że w Wielkopolskim Zborze luteranśkim dokonał się mały filipistyczny przewrót! Tymczasem właśnie od synodu w Gostyniu cały zбір twardo stał na gruncie nie zmienionej Konfesji Augsburskiej. Również superintendent tego Kościoła Erazm Gliczner filipistą (wbrew opinii H. Barycza) nie był¹¹.

3. Szkoda także, że M. Sipayłło nie zdecydowała się na umieszczenie w tak zwanych *Dodatkach* dwóch dokumentów pochodzących z archiwum parafii ewangelickiej św. Krzyża w Poznaniu¹², dotyczących odkupienia od rodziny Czarnkowskich pałacu Górków przy ul. Wodnej. Po trzydziestu latach odprawiania w nim nabożeństw luteranie musieli go opuścić na życzenie katolickich spadkobierców starosty generalnego Wielkopolski. Mogli go co prawda odkupić za sumę 20 tysięcy złotych, ale przekraczało to ich możliwości finansowe. Potrzebni byli również wpływowi szlacheccy patroni, gdyż budynek, jako własność Górków a potem Czarnkowskich, do tej pory wyłączony spod miejskiej jurysdykcji, po przejściu na własność gminy wyznaniowej zaczęłby miastu pod-

⁷ ASR, t. 4, s. 10.

⁸ J. Lehmann, *Konfesja Sandomierska na tle innych konfesji w Polsce XVI w.*, Warszawa 1937, (cyt. dalej: J. Lehmann, *Konfesja*), s. 41.

⁹ T. Wojak, *Ustawy kościelne w Prusach Książęcych w XVI wieku*, Warszawa 1993, s. 144. Zob. również, *Bibliografia polskich druków ewangelickich ziem zachodnich i północnych 1530-1939*, wyd. W. Chojnacki, Warszawa 1966, poz. 1054, 1054a.

¹⁰ J. Lehmann, *Konfesja*, s. 48. Zob. również tamże, s. 247; 250-251.

¹¹ H. Barycz, *Gliczner Erazm*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, s. 51. Zob. W. Stawiński, *Erazm Gliczner wobec Zgody Sandomierskiej. Przyczynek do biografii*, „Czasy Nowożytne”, t. 15 (2003), s. 29, 35.

¹² Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespól 1268, nr 49, dok. 2 i 3.

legać. Wsparcia więc poznańskim luteranom udzielili obok współwyznawców także bracia czescy. 2 I 1595 r. jako świadkowie stawili się m.in. wojewoda brzeski Andrzej Leszczyński (wyłożył część potrzebnej kwoty), Jan Rozrażewski (kasztelan poznański), Jan Gajewski (sędzia ziemski poznański). Wydanie drukiem tych dokumentów byłoby bardzo pożądane¹³.

4. Nie odnotowane zostały również przez *Akta* dwa bratersko czeskie synody. Mamy co prawda o nich skąpe wiadomości, jednak zgodnie z przyjętą zasadą w *Aktach* wymienia się wszystkie synody, nawet jeśli informacja o nich miałaby ograniczyć się tylko do podania daty rocznej! Osoby przygotowujące tom 4 do druku przeoczyły informacje podane przez L. Jarminińskiego¹⁴. Odbyły się one w drugiej połowie 1593 r. w Poznaniu i Kaliszu. Zwołano je w związku z planowanym na rok następny generalnym synodem ewangelickim w Radomiu (ostatecznie nie doszedł on do skutku). Dokładna data synodu poznańskiego nie jest znana, z kaliskiego zgromadzenia 14 XII 1593 r. wystosowano zaproszenie na synod do Radomia, które posłano do Gdańska, Elbląga i Torunia. Podpisali je nie tylko bracia czescy Andrzej Leszczyński i Jan Rozrażewski, ale także luteranin Jan Zborowski. Do *Akt* należy więc wprowadzić małą korektę i dopisać między poz. 30 (synod w Szamotułach 24 IX 1592 r.) a poz. 31 (synod w Przerowie 14 VII 1594 r.), dwa dodatkowe punkty: 30 a – synod w Poznaniu – 2 poł. 1593 r. i 30 b. synod w Kaliszu 14 XII 1593 (wspólny? z luteranami). Leszek Jarminiński o tych zjazdach informacje znalazł w Archiwum Gdańskim¹⁵. Jest to ważna sugestia dla wszystkich badaczy, że właśnie tam należy pilnie poszukiwać nowych, nieznanych źródeł do dziejów różnowierców w Rzeczypospolitej. Niżej podpisanemu udało się tam odnaleźć komplet dokumentów synodu generalnego toruńskiego z 1595 r. sporządzonych dla Gdańska przez D. Mikołajewskiego, w tym oryginalną kopię protokołu, odpisy korespondencji do i od synodu, „Kanony” synodu, listy – bieżące relacje burmistrza Gdańska Brandesa¹⁶.

5. Poważne zastrzeżenia budzi sposób wydania części „Zasad zgody w głównych artykułach wiary”, w *Aktach synodów* na stronach 348-352, oryginalnie Rkps. Rac. 46, k.16 v – 20. We fragmencie *De Persona Christi* (art. 4)

¹³ Sprawę najdokładniej opisał J. Hauptmann, *Z przeszłości polskiego zboru ewangelicko-augsburskiego w Poznaniu*, Poznań 1924, s. 39-40. Zob. również Bidlo, *Jednota Bratrská v prvním vyhnanstv*, t. 4, Praga 1932, s. 130; L. Jarminiński, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992 (cyt. dalej: L. Jarminiński, *Bez użycia siły*), s. 106; W. Sławiński, *Toruński synod generalny 1595 roku*, Warszawa 2002, s. 106-107.

¹⁴ L. Jarminiński, *Bez użycia siły*, s. 58.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300, 29/55 „*Recesy stanów Prus Królewskich*”, podaje sygnatury za L. Jarminiński, *Bez użycia siły*, s. 58-59 z przypisami. Nakład tej interesującej książki jest już wyczerpany a fatalna jakość klejenia sprawia, że wiele bibliotecznych egzemplarzy jest zacytanych do szczytu.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300, 53/435, „*Acta Synodalia*”.

tekstu S. T. Turnowskiego, wprowadzili poprawki, które budzić musza poważne zastrzeżenia.

Woryginalie – rękopisie – tekst wygląda tak:

4. *Per hanc personalem unionem et eam sequentem exaltationem ac in caelos ascensionem, Christum secundum carnem ad dexteram Dei collocatum, accepisse omnem potestatem in caelo et in terra, participem etiam divinae maiestatis, gloriae, potentiae, sublimitatis et honoris factum esse, secundum eandem humanam naturam, sine tamen abditiōne essentialium proprietatum naturae eius humana, ^{a a} corpori gloriaficato competentium.*

Na marginesie karty zaś umieszczony jest dopisek, dokonany zupełnie inną ręką, który wstawić należy w oznaczone miejsce (tu ^{a a}).

Cały fragment wygląda wówczas tak:

4. *Per hanc personalem unionem et eam sequentem exaltationem ac in caelos ascensionem, Christum secundum carnem ad dexteram Dei collocatum, accepisse omnem potestatem in caelo et in terra, participem etiam divinae maiestatis, gloriae, potentiae, sublimitatis et honoris factum esse, secundum eandem humanam naturam, sine tamen abditiōne essentialium proprietatum naturae eius humana, ^{a cui tamen in statu exaltationis et glorificationis duas illas proprietates amplius non tribuendas esse agnoscimus, quod possit pati et mori. Uti quidem eae proprietates, ceteris annumeratae in proposita sua reperiuntur^a corpori gloriaficato competentium}”.*

Jednak w *Aktach synodów* punkt 4 wydrukowano inaczej (zmiany tu wytłuszczone)

*Per hanc personalem unionem et eam sequentem exaltationem ac in caelos ascensionem, Christum secundum carnem ad dexteram Dei collocatum, accepisse omnem potestatem in caelo et in terra, participem etiam divinae maiestatis, gloriae, potentiae, sublimitatis et honoris factum esse, sive secundum eandem humanam naturam. Tamen abolitione essentialium proprietatum naturae eius humanae, cui tamen in statu exaltationis et glorificationis duas illas proprietates amplius non tribuendas esse agnoscimus, quod possit pati et mori. Uti quidem eae proprietates, ceteris annumeratae **sententia** reperiuntur corpori gloriaficato competentium”.*

O ile brak oznaczenia marginaliów czy zastąpienie *in proposita sua* słowem *sententia* nie niesie za sobą niebezpieczeństwa zasadniczej zmiany znaczenia tekstu S. T. Turnowskiego, to przerobienie *sine* na *sive* i przeniesienie tego wyrazu w inne miejsce tekstu superintendenta braci czeskich wypacza jego pogląd na prezentowane zagadnienie. Chrystus i „ciałem” zasiada po prawicy Ojca, bez zniesienia właściwości jego ludzkiej natury a nie jak można tekst wydawcy (zresztą niepoprawny gramatycznie) tłumaczyć poprzez zniesienie ich! Gdyby faktycznie S. T. Turnowski wyznawał i głosił to, co w *Aktach synodów* możemy przeczytać (sprzeczne z poglądami braci czeskich)¹⁷, błyska-

¹⁷ Por. z zapisami *Confessio, to jest Wyznanie wiary, nauki y nabożeństwa Krześciańskiego* [...] *iednoty Braciej Zakonu Kristusowego* [...], [b.m.], (1564), k. E2 i Fv. Za pomoc w pracy nad łacińskim tekstem serdecznie dziękuję panu M. Zagórskiemu z Katedry Filologii Klasycznej UMK w Toruniu.

wicznie zostałby ogłoszony heretykiem i złożony z urzędu jako ten, który popadł w herezję podobną do błędów Eutychesa¹⁸! A tak przecież nie było.

6. W tymże samym dokumencie Wydawcy, objaśniając określenie *Capharnaiticum*, odesłali do dwóch fragmentów Pisma Świętego: Mt 11, 23 i Łk 10, 15, przypominając, iż chodzi o ostrzeżenia Chrystusa skierowane do mieszkańców Kafarnaum, którzy okazali zadziwiający brak wiary mimo licznych świadectw, które widzieli i powinni rozpoznać. Choć określenie *sensum Capernaiticum* (tak występuje w oryginale, rkps Rac. 46, k.18v) ma związek z wspomnianym miastem, odnosi się do zupełnie innego wydarzenia, wspomnianego przez św. Jana w rozdziale 6, najściślej; 6, 53-66. Chrystus, głosząc w Kafarnaum: „Zaprawdę, zaprawdę powiadam wam: Jeżeli nie będziecie spożywali Ciała Syna Człowieczego i nie będziecie pili Krwi Jego, nie będziecie mieli życia w sobie. Kto spożywa moje Ciało i pije moją Krew, ma życie wieczne [...]”, utracił wielu dotychczasowych uczniów, którzy Jego słowa pojmując dosłownie, opuścili Go. Zestawienie *sensum Capernaiticum* i *papisticum*, wiązało się oczywiście z odrzucaną przez protestantów katolicką zasadą transsubstancjacji. Podobnych argumentów użył S. T. Turnowski w swym rękopisie: *Sarmata Simeonis Th. Tarnovii servi Jesu de sacramento Coene Domini*, „de Coena Domini semipapisticum et Caphernaiticum sensum”¹⁹ i D. Mikołajewski, *O Sakramencie*, pisząc o doktrynie kalwinistów polskich: „pośrednią a prawą drogą idą, którzy nie sam tylko skutek a pożytek ciała niebieskiego, ani też samo ciało jako iest w sobie ciało cielesnym obyczajem w Sakramencie być, y onego cielesnie iako Capernaitowie pożywać chcą [...]”²⁰. Pogląd braci czeskich, według S. T. Turnowskiego i kalwinistów kujawskich (tam bowiem D. Mikołajewski pełnił posługę, byli oni złączeni z Jednotą od roku 1565 unią z Liszkowa²¹), miał być najlepszy, bo odrzucający obie „skrajności”.

Na zakończenie pozwalamy zamieścić małą korektę, której po prostu M. Sipayłło nie mogła już niestety zrobić osobiście oraz podsunąć prawdopodobne wyjaśnienie niektórych wątpliwości Wydawcy zaznaczonych przez niego w przypiskach.

7. Mylone bywają, jak już wspomnieliśmy, numery kart rękopisów będących podstawą druku, na przykład synod w Poznaniu 1 – 3 X 1579 r. (ASR, t. 4, s. 58) oparty na rękopisie z Biblioteki Raczyńskich (cyt. dalej: rps Rac.) nr 46, jest wpisana k. 52 a powinno być k. 44;

¹⁸ H. Masson, *Słownik herezji w Kościele katolickim*, Katowice 1993, s. 120-122; J. Misiurek, *Eutyches*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1989, kol. 1347; J. Lehmann, *Konfesja*, s. 180-184. Tam też czytelnik znajdzie cenne uwagi o subtelnych dogmatycznych różnicach na ludzką i boską naturę Chrystusa pomiędzy M. Lutrem, J. Kalwinem a braćmi czeskimi.

¹⁹ Biblioteka Raczyńskich, Rkps 49, k. 65.

²⁰ D. Mikołajewski, *O Sakramencie ciała y krwi Panskiey*, [...], b.m., 1590, k. D2v.

²¹ ASR, t. 2, Warszawa 1972, s. 195-196.

– synod w Poznaniu 14-16 II 1582 r. (ASR, t. 4, s. 73) rps Racz. kk. 13-16, w rzeczywistości tekst pochodzi z kart 6 – 10, ASR, t. 4, s. 76 przyp. a podają „Na marginesie dopisano tą samą ręką: *Na tośmy my nie zezwolili cum protestatione*” – nam tego dopisku na rękopisie nie udało się dostrzec, zamiast tego zaś ASR, t. 4, s. 77, przyp. 3 „W rpsie Racz. 219 brak nazwiska Jakuba Niemojewskiego”, a ono się jednak tam znajduje – na k. 10;

– ASR, t. 4, s. 109 – Synod w Lipniku rękopis Muzeum Narodowego w Pradze (cyt. dalej rkps Muz. Praskie) IX E 51 k. 15-20 (powinno być 13), pominięto spis imion przełożonych Jednoty²²,

– ASR, t. 4, s. 153 – wymieniony a nie zidentyfikowany „Niechorów” w protokole konwokacji w Koźminku 13 IX 1598 r. – dokładnie „w Łagiewnikach, w Niechorowie”, być może nie jest nazwą miejscowości, lecz biernikiem od nazwiska ministra Macieja Nachora, który był pastorem w Łagiewnikach od roku 1600;

– ASR, t. 4, s. 181 – synod w Żerawicach 26 IX – 7 X 1604 r. jest tylko wymieniony. Na kartach rękopisu Muz. Praskie IX E 51, k. 194-194v wyliczone są nazwiska seniorów biorących udział w tym zgromadzeniu;

– ASR, t. 4, s. 242, konwokacja w Koźminku 25 I 1612 r. – protokół jest urwany w połowie pkt. 19 – tekstu w Rkps. Muz. Praskie IX E 51, k. 234 miało dalej nie być. Jest, ale bardzo nieczytelny. Nam udało się odczytać tylko nazwisko „B. Turnovio” – chodzi prawdopodobnie o Baltazara Turnowskiego, syna Szymona Teofila;

– ASR, t. 4, s. 328, inspekcja senioralna Pawła Paliura w Lesznie 27 VIII 1631 r. Chochlik drukarski wstawił tu opis źródła ze strony 323. W rzeczywistości nie jest to autograf P. Paliura, ale Jana Cyrilliusa, Rkps. Muz. Praskie IX E 51, k. 270;

– ASR, t. 4, s. 352-354, nie wiedzieć dlaczego, drukując dekret synodu toruńskiego na Pawła Gericke, z rkps. Racz. 46, k. 7v-8v (błędnie wpisano tylko k. 8), pominięto wstęp z k. 7v: „X. Paweł Gerisius na Synodzie Toruńskim będąc *confusus* o uporne bez słusznych przyczyn Konsensowi się sprzeciwianie, nie dostał placu, ale nieodpowienie z Synodu uciekł. Zaczym *data est in eum solemniter sententia excommunicationis*, i *Decret* napisany, a od przedniejszych osób *nomine totius Synodi* pieczęciami i podpisami utwierdzony. *Executia* tego JMP wojewodzie brzeskiemu zlecona. I listy o tym od Synodu do zboru Poznańskiego są napisane a deputowanym na to posłom ku oddaniu zlecone”. Dalej tekst jak w *Aktach*.

– ASR, t. 4, s. 436 (indeks osobowy) Jan Piegelius minister w Żelechninie, Ostrogu a na koniec w Końskich odnotowany jest bez podania przynależności wyznaniowej (Akta braterskiego synodu w Gołuchowie 27-30 IV 1600 r., s. 164)

²² Opiekę w trakcie pobytu w bibliotekach i archiwach, za którą chcieliśmy tu serdecznie podziękować, roztoczyli nad nami dr M. Bečkova i dr V. Urbanek.

piszą o nim „Br. Jan Pigelius, do nas się garnący”). Wspomniany minister pod aktami synodu generalnego toruńskiego z 1595 r. podpis złożył jeszcze jako kalwinista²³;

– Pomyłona jest numeracja kart Kroniki wydarzeń październik 1595 r. – czerwiec 1596 r., ASR, t. 4, s. 360-363. W rkps. Rac. 46 znajdują się one na k. 15-16v i k. 20-22v.

Jak łatwo zauważyć, nasze rozważania, choć koncentrujące się na zauważonych niedostatkach wydawnictwa, mają charakter komentarza, dopisków na marginaliach, jakie często można dostrzec na kartach cennych dzieł rozsianych w bibliotekach. Prostują one dostrzeżone błędy bądź nietrafne uwagi wydawcy (w naszym konkretnym przypadku nieliczne). Ponieważ z owoców pracy M. Sipayłło niejedna osoba będzie jeszcze korzystać, autorowi poniższych wydaje się zasadne podzielenie tymi paroma uwagami na temat tej niezwykle wartościowej dla każdego historyka reformacji publikacji.

²³ *Acta et conclusiones synodi generalis Thoruniensis*, Toruń 1596, k.8v.